

ELŐD DUDÁS

ELTE BTK, Szláv és Balti Filológiai Intézet

Múzeum körút 4/D, HU-1088 Budapest

dudas.elod@btk.elte.hu

SLAVENSKO STANOVNIŠTVO ZAPADNE PANONIJE U ZRCALU TOPONIMA

U uvodnome dijelu rada riječ je o slavenskim posuđenicama u mađarskome jeziku, dragocjenim izvorima za rekonstrukciju jezika panonskih Slavena. Jezik stanovnika slavenskih naselja odražava zapadnoslavenske i južnoslavenske značajke. U drugome dijelu rada govori se o slavenskim naseljima i slavenskim toponimima u zapadnoj Panoniji. Na osnovi jezičnih značajki toponima zaključuje se da su Slaveni u zapadnoj Panoniji bili predci Južnih Slavena.

1. Uvod

1.1. Slavensko-mađarski kontakti

Dobro je poznato da su Mađari krajem IX. stoljeća u bivšoj provinciji Panoniji naišli na slavensko stanovništvo s kojim su i nakon naseljavanja zadržali intenzivne jezične kontakte, koji su rezultirali mnogobrojnim slavenskim posuđenicama u mađarskome jeziku. Te je posuđenice monografski obradio István Kniezsa (1955a). Mađari su preuzeli i mnoge toponime slavenskoga podrijetla. U ovome radu bit će, uz ostalo, riječ o najstarijim slavenskim toponimima koji se pojavljuju u povijesnim izvorima prije XII. stoljeća. O najstarijoj slavenskoj toponimiji u Mađarskoj u slavističkoj se literaturi pisalo manje nego o problematici slavenskih apelativnih (neimenskih) posuđenica u mađarskome jeziku iako su toponimi važni i dragocjeni izvori za određivanje jezične pripadnosti panonskih Slavena.

1.2. Slavenske posuđenice u mađarskome jeziku

U slavističkoj je literaturi prije mnogo godina konstatirano da su slavenske posuđenice u mađarskome jeziku južnoslavenskoga i zapadnoslavenskoga tipa (Kniezsa 1963: 27). Prema najnovijim istraživanjima Mađari su preuzeli najstarije slavenske posuđenice u središnjemu dijelu Panonske nizine (Zoltán 2017: 3).

U starijoj se literaturi (npr. Kniezsa 1942) nailazi na tvrdnje da mađarski jezik nije bio u kontaktu s praslavenskim jezikom. Novija istraživanja to ne potvrđuju, nego dokazuju da su Mađari kontaktirali s panonskim Slavenima. Za rekonstrukciju jezika panonskih Slavena najvažnije su slavenske posuđenice u mađarskome jeziku. Prema mišljenju istaknutoga ruskog slavista Jevgenija Helimskoga, jezik panonskih Slavena bio je prijelazni praslavenski dijalekt koji odražava i zapadnoslavenske i južnoslavenske jezične značajke (v. Zoltán 2017: 3). To je ujedno odgovor na pitanje zašto slavenske posuđenice u mađarskome jeziku sadržavaju i zapadnoslavenske i južnoslavenske jezične crte. Jedan dio slavenskih posuđenica u mađarskome jeziku zrcali promjene koje možemo razlagati samo zapadnoslavenskim podrijetlom riječi, odnosno panonskoslavenskim podrijetlom zapadnoslavenskoga tipa dijalekta:

1. psl. **ort-*, **olt-* > pan. sl. **rot-*, **lot-* > mađ. *rat-*, *lat-*, npr. psl. **orbъ* > pan. sl. **robъ* > mađ. *rab* ‘rob’; psl. **oldъjъ* > pan. sl. **lod-* > mađ. *ladik* ‘čamac’
2. psl. **dl* > pan. sl. **dl* > mađ. *ll*, npr. psl. **vidla* > pan. sl. **vidla* > mađ. *vil-la* ‘vile’; psl. **motovidlo* > pan. sl. **motovidlo* > mađ. *motolla* ‘motovilo’ (v. Zoltán 2017: 3).

Neke slavenske posuđenice u mađarskome jeziku odraz su južnoslavenskoga tipa panonskoslavenskoga dijalekta:

1. psl. **dj* > pan. sl. **dj* > mađ. *gy*, npr. psl. **medja* > pan. sl. **medja* > mađ. *megye* ‘županija’; psl. **rъdja* > pan. sl. **rъdja* > mađ. *ragya* ‘brazgotina, ožiljak’
2. psl. **tj* > pan. sl. **tj* > mađ. *ty*, *cs*, npr. psl. **portja* > pan. sl. **pratja* > mađ. *paritty* ‘pračka’; psl. **lętja* > pan. sl. **lętja* > mađ. *lencse* ‘leća’ (v. Zoltán 2017: 3).

Mađarski slavist i vrstan poznavatelj slavensko-mađarskih jezičnih kontakata András Zoltán tvrdi da se u Panoniji vjerojatno govorio jedan drugi praslavenski dijalekt, koji, sudeći prema pojedinim slavenskim posuđenicama, upućuje na bugarski tip toga jezika (Zoltán 2017: 4–5). Najvažnije su jezične značajke toga dijalekta:

1. psl. **dl* > mađ. *l*, npr. psl. **zobadlo* > mađ. *zabla* ‘žvala’; psl. **nosidlo* > mađ. *nyoszolya* ‘krevet’
2. psl. **ort-*, **olt-* > **rat-*, **lat-* > mađ. *rá-*, npr. psl. **orz-sadъ* > **raz-sadъ* > mađ. dij. *rásza* ‘rasad’; psl. **orstъ* > **rastъ* > mađ. arh. *rászt* ‘vrsta bolesti’
3. psl. **tj* > mađ. *st*, npr. psl. **nitji* > starobug. *ništi* > mađ. *nyüst* ‘dio tkalačkoga stana, brdo’; psl. **matjecha* > starobug. *maštecha* > mađ. *mostoha* ‘maćeħa’
4. psl. **dj* > mađ. *zsgy*, *zsd*, npr. psl. **medja* > starobug. *mežda* > mađ. *mezsgye* ‘granica’; psl. **rъdja* > starobug. *rъžda* > mađ. *rozszda* ‘hrđa’ (Zoltán 2017: 4–5).

Ovaj kratki uvod smatram važnim jer se vidi da suvremena istraživanja otkrivaju neke nove spoznaje koje možda još nisu poznate širemu krugu slavista. Usto, spomenute jezične značajke nalazimo i u najstarijim toponimima koji su predmet ovoga rada.

1.3. Početci onomastičkih istraživanja u Mađarskoj

Začetnik je onomastičkih istraživanja u Mađarskoj slavist István Kniezsa. On je u tridesetim godinama prošloga stoljeća, tijekom istraživanja slavenskih posuđenica u mađarskome jeziku, obratio pozornost i na slavenske toponime u Mađarskoj. Kniezsini onomastički radovi ponovno su objelodanjeni u posebnoj seriji (usp. Kniezsa 2000, 2001, 2003) te su tako postali dostupniji znanstvenoj i široj javnosti.

2. Slavenki toponimi u zapadnoj Panoniji

2.1. Ciljevi i metoda istraživanja

Za određivanje pripadnosti stanovništva zapadne Panonije važni su oni toponimi slavenskoga podrijetla koji su dokumentirani najkasnije do kraja XI. stoljeća jer samo oni mogu zrcaliti realne podatke o slavenskim naseljima i jeziku Slavena zapadne Panonije. S druge strane, ne smijemo zaboraviti da su poslije (XV. – XVII. stoljeće) u Panoniju dolazili i Hrvati i Srbi, čije tragove također nalazimo u toponimima. O tome je u svojim radovima detaljnije pisao Živko Mandić (Mandić 2005, 2013). U istraživanju toponima oslonio sam se na poznatu raspravu *Magyarország népei a XI. században* Istvána Kniezse (Kniezsa 2000), na njegove članke *Die Sprache der alten Slawen Transdanubiens* (Kniezsa 1955b) i *Charakteristik der slawischen Ortsnamen in Ungarn* (Kniezsa 1963) te na Kissev etimološki rječnik toponima (Kiss 1997). Vrijedno je podsjetiti i na radove poznatoga mađarskog slavista i kroatista Lászla Hadrovicsa koji se bavio i onomastičkim temama (Hadrovics 1970, 1985, 1994).

Što se tiče nemađarske literature, svakako treba istaknuti *Slovenský juh v stredoveku I–II*, poznato djelo slovačkoga slavista Jána Stanislava (1999). Pitanjem slavenstva, jezikom Slavena te slavenskim toponimima u Panoniji bavili su se i Rudolf Krajčovič (1992), Mijo Lončarić (1996: 15–37) te Oleg Nikolajevič Trubačov (2002).

Cilj je našega istraživanja potvrđivanje južnoslavenskoga karaktera toponima zapadne Panonije, a time i potvrđivanje autohtonosti južnoslavenskoga stanovništva na tome području.

2.2. Slavenska naselja u zapadnoj Panoniji

2.2.1. Slavenska naselja u sjevernome dijelu zapadne Panonije

Slavenska naselja u zapadnoj Panoniji najčešće su se nalazila uz veće rijeke, na rubovima brda i planina te u uskim dolinama uz planine (Kniezsa 2000: 423). Na takvim područjima nalazimo mnoge slavenske toponime. Slavenske toponime možemo naći i u sjevernome i u južnome dijelu zapadne Panonije. U sjevernome dijelu nekadašnje Panonije veća slavenska naselja vjerojatno su bila na sljedećim područjima: u dolinama uz planinu Pilis, na zapadnim obroncima planine Gerecse, na graničnim područjima između planina Bakony i Vértes, u zapadnome dijelu planine Bakony te uz rijeku Rabu (usp. Kniezsa 2000: 423).

Najbrojnije slavensko stanovništvo živjelo je vjerojatno na zapadnome dijelu planine Bakony. To potkrepljuje činjenica da su tamošnji hidronimi pretežito slavenskoga podrijetla (Kniezsa 2000: 424). István Kniezsa (2000: 424) pretpostavlja da su tu Mađari naišli na većinsko slavensko stanovništvo koje se vjerojatno bavilo poljoprivredom. Navodimo neke toponime slavenskoga podrijetla s toga područja: *Alásony, Bitva, Dabronc, Dabrony, Gerence, Iszkáz, Kamond, Karakó, Koppány, Pogány, Pölöske, Prága, Rigács, Szóc, Tapolca, Teszér, Torna, Vinár* (usp. Kniezsa 2000: 425). Na tragove Slavena nailazimo u većemu broju i u dolini rijeke Rabe. Toponimi slavenskoga podrijetla na tome području jesu: *Csörnök, Csörötnek, Ivánc, Karakó, Oszkó* (usp. Kniezsa 2000: 426). Na rubovima zapadne Panonije sreće se također nekoliko slavenskih hidronima, npr. *Pinka, Rába, Répce*.

2.2.1.1. Jezik Slavena u sjevernome dijelu zapadne Panonije

Jedno od veoma važnih pitanja jest jezična pripadnost Slavena u sjevernome dijelu zapadne Panonije. Prema značajkama nekih toponima možemo reći da su na tome području vjerojatno živjeli predci južnih Slavena. To nam potvrđuju toponimi *Szeleste* i *Gereblyén*. U toponimu *Szeleste* nalazimo pojednostavnjivanje praslavenskoga skupa **dl > l*, a u toponimu *Gereblyén* riječ je o epentetskome *l* (Kniezsa 2000: 427). Navedene promjene upućuju na južnoslavensko podrijetlo tih toponima. S drugih područja nemamo dokaze na osnovi kojih bismo mogli odrediti jezičnu pripadnost Slavena starosjedilaca.

2.2.2. Slavenska naselja u južnome dijelu zapadne Panonije

U južnome dijelu bivše Panonije veća su se slavenska naselja vjerojatno nalazila na sljedećim područjima: između rijeka Zala i Mure te brda na sjevernoj obali Balatona, na području Zselica u Županiji Somogy, između Siófoka i Kaposvára, na sjevernim obroncima Mecseka, južno od Mecseka između Drave i Dunava te u Podravini (usp. Kniezsa 2000: 428).

Najviše slavenskih toponima ima na području između rijeka Zale i Mure. To je sasvim razumljivo jer se na tome području u IX. stoljeću nalazila slavenska država Blatonski Koštel kojom je vladao knez Pribina, a nakon njegove smrti sin mu Kocelj (Hamm 1974: 43, H. Tóth 1981: 112–118). Ta se država spominje i u 13. poglavlju *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* (Kos 1936: 96–97). Središte joj je bilo u blizini naselja Zalavár. Na mjestu nekadašnje slavenske države danas je muzej na otvorenome u kojemu se mogu vidjeti ostatci zidova crkve i još neke zanimljivosti. Koceljevu su državu 866. posjetila Sveta braća Ćiril i Metod koji su imali učenike i na njegovu dvoru. O uporabi glagoljice na tome području svjedoče kamene posude s glagoljičkim slovima nađene tijekom terenskih arheoloških istraživanja. Slavenske toponime u najvećemu broju nalazimo između Kaniže i Maloga Balatona, a to su: *Bakónak*, *Börzönce*, *Homokkomárom*, *Libóca*, *Nagykanizsa*, *Obornok*, *Palin*, *Rigyác*, *Szepetnek*, *Zalakovár*. Mreža slavenskih toponima na spomenutom području pokazuje da je ondje u vrijeme dolaska Mađara živjelo brojno slavensko stanovništvo.

Prisutnost Slavena na području Zselica u Županiji Somogy ne potvrđuju samo toponimi slavenskoga podrijetla – *Béc*, *Dedna/Denna*, *Garáb*, *Görlice*, *Papolc*, *Peleske*, *Rupoly*, *Szenna*, *Tornóc* (Kniezsa 2000: 430) – nego i srednjovjekovne diplome (Kniezsa 2000: 429).

Sjeveroistočno od Zselica nalazi se treće veliko područje sa slavenskim toponimima, npr. *Bábony*, *Béc*, *Gerence*, *Polány*, *Taszár* (Kniezsa 2000: 430). Toponimi *Dombóvár* i *Döbrönte* također potvrđuju boravak slavenskoga stanovništva na tome području.

I na sjevernim obroncima Mecseka živjeli su Slaveni. Niz slavenskih toponima nalazimo sve do Dunava, npr. *Bakóca*, *Görbö*, *Jagónak*, *Radca* (usp. Kniezsa 2000: 431).

Na području južno od Mecseka također nalazimo slavenska naselja, npr. *Bakonya*, *Daróca*, *Lippó* (usp. Kniezsa 2000: 431).

Najviše tragova Slavena u južnome dijelu Mađarske nalazimo u Podravini. Toponimi toga područja pokazuju da su se Slaveni rado naseljavali uz obalu Drave, npr. *Babócsa*, *Belezna*, *Berzence*, *Dombró*, *Dombród*, *Drávasztára* (usp. Kniezsa 2000: 431–432).

2.2.2.1. Jezik Slavena u južnome dijelu zapadne Panonije

S obzirom na jezičnu pripadnost Slavena u južnim dijelovima Panonije, možemo reći da su oni svakako bili predci južnih Slavena, ali na osnovi toponima ne može se odrediti je li riječ o predcima Slovenaca, Hrvata kajkavaca ili štokavaca (Kniezsa 1955b: 47). Južnoslavenski karakter jezika tih Slavena potvrđuju ove jezične crte:

1. epentetsko *l*, npr. mađ. *Garablyán* < psl. **grab-jane*, mađ. *Koromla*, *Koromplya* < psl. **Krǫpl'a*, mađ. *Dumbul* < psl. **dǫbjь*, usp. *Dublje*, mađ. *Rupoly* < južnoslav. *Rupljь*, usp. *Ruplje*
2. razvoj psl. **tl*, **dl* > *l*, npr. *Szeleste*, *Szölnöl*, *Szelce*, *Szelc* – sve toponime možemo povezivati s praslavenskim *sedlo* > južnoslav. *selo*
3. psl. **t + j* > mađ. *ty*, npr. mađ. *Hetye* < psl. **Chot-ja/Chot-je*, mađ. *Gétye* < psl. **Gotja*, *Got-je*, mađ. *Ventye* < psl. **Vętje* (Kniezsa 1955b: 44–46; Kniezsa 1963: 37).

2.3. Prikaz slavenskih toponima u zapadnoj Panoniji

U sljedećoj tablici navode se oni slavenski toponimi koji su poznati svim Mađarima, a malobrojni od njih znaju da su slavenskoga podrijetla.

Toponim	Opis	Etimologija
Balaton	najveće jezero u Mađarskoj	Od prve sastavnice imena * <i>Blatъnъ gradъ</i> (Kiss 1997 I: 148); to je ime sjedišta Pribinine i Koceljeve slavenske države u IX. stoljeću.
Balatonkenese	naselje na istočnoj obali Balatona	Drugi je dio složenice od južnoslav. toponima <i>Kneža</i> (Kiss 1997 I: 150).
Dombóvár	grad u Županiji Somogy	Prvi je dio složenice od psl. * <i>dǫbь</i> .
Dráva	rijeka	< hrv. <i>Drava</i> , slov. <i>Drava</i>
Gerecse	planina u sjevernome dijelu zapadne Mađarske	< hrv. <i>grič</i> , slov. <i>grič</i> (Kiss 1997 I: 510)
Homokkomárom	naselje blizu Nagykanizse	Drugi je dio složenice od slav. <i>komarъ</i> (Kiss 1997 I: 772).
Lippó	naselje u Županiji Baranya	< slav. <i>lipa</i> (Kiss 1997 II: 39)
Mura	rijeka	< hrv. <i>Mura</i> , slov. <i>Mura</i>

Nagykanizsa	grad u Županiji Zala	Drugi je dio složenice od južnoslav. toponima <i>Kneža</i> (Kiss 1997 II: 191–192).
Pinka	potok u zapadnoj Mađarskoj	< slav. * <i>Pěňkava</i> (Kiss 1997 II: 349).
Rába	rijeka	< hrv. <i>Raba</i> , slov. <i>Raba</i>
Rábca	rijeka	< slav. * <i>Rabica</i> (Kiss 1997 II: 390)
Répcse	rijeka	< slav. * <i>Rabica</i> (Kiss 1997 II: 408–409)
Szena	naselje u Županiji Somogy	< južnoslav. <i>Sena</i> (Kiss 1997 II: 554)
Tapolca	potok i grad blizu Balatona	< hrv. i slov. <i>Toplica</i> (Kiss 1997 II: 615)

Tablica 1. Neki mađarski toponimi slavenskoga podrijetla u zapadnoj Panoniji

3. Zaključak

Mnoštvo slavenskih toponima potvrđuje da je u zapadnoj Panoniji prije dolaska Mađara (krajem IX. stoljeća) živjelo brojno slavensko stanovništvo. Dobru organiziranost toga stanovništva odražava i Pribinina te Koceljeva slavenska država u blizini Maloga Balatona. Nije slučajno da najviše slavenskih toponima nalazimo baš na tome području, tj. između rijeka Zale i Mure. Uz skretanje pozornosti na slavenska naselja i njihova imena važan je zadatak i određivanje jezične pripadnosti zapadnapanonskih Slavena koji su živjeli u tim naseljima. Tragovi epentetskoga *l*, razvoj psl. **tl*, **dl* u mađ. *l* i razvoj psl. **t + j* u mađ. *ty* potvrđuju južnoslavenski karakter tih Slavena, odnosno kazuju da je zapadna Panonija bila naseljena precima Južnih Slavena To, međutim, ne znači da u drugim dijelovima Panonije nisu živjeli Zapadni Slaveni (tj. predci Slovaka) ili predci Bugara (usp. Kniezsa 1963). Radom se, uz ostalo, htjelo naglasiti da slavenski utjecaj na mađarski jezik nije očigledan isključivo u apelativnome (neimenskome) leksiku, nego i u toponimima.

Literatura

- Hadrovics, László. 1970. A magyar-délszláv együttélés onomasztikai kérdéseiből. *Nyelvtudományi Értekezések* 70. Ur. Kázmér, Miklós, Végh, József. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Intézet, 235–239.
- Hadrovics, László. 1985. *Ungarische Elemente im Serbokroatischen*. Köln – Budapest: Böhlau Verlag – Akadémiai Kiadó.
- Hadrovics, László. 1994. Aus den onomastischen Fragen der ungarisch-südslavischen Symbiose. *Segédkönyv a szlavisztikai szemináriumi gyakorlatokhoz Hadrovics László válogatott írásaiból/Hilfsbuch zu slavistischen Seminariübungen. Ausgewählte Schriften von László Hadrovics*. Ur. Nyomárkay, István. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 272–275.
- Hamm, Josip. 1974. *Staroslavenska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- H. Tóth, Imre. 1981. *Konstantin-Cirill és Metód élete és működése*. Budapest: Magvető Kiadó.
- Kiss, Lajos. 1997. *Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kniezsa, István. 1942. A szlávok őstörténete. *A magyarság és a szlávok*. Ur. Szekfű Gyula. Budapest: Franklin, 9–34.
- Kniezsa, István. 1955a. *A magyar nyelv szláv jövevényszavai I–II*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kniezsa, István. 1955b. Die Sprache der alten Slawen Transdanubiens. *Studia Slavica*, 1, Budapest, 29–48.
- Kniezsa, István. 1963. Charakteristik der slawischen Ortsnamen in Ungarn. *Studia Slavica*, 9, Budapest, 27–44.
- Kniezsa, István. 2000. *Magyarország népei a XI. században*. Budapest: Lucidus Kiadó.
- Kniezsa, István. 2001. *Kelet-Magyarország helynevei*. Budapest: Lucidus Kiadó.
- Kniezsa, István. 2003. *Helynév- és családnév- vizsgálatok*. Budapest: Lucidus Kiadó.
- Kos, Milko. 1936. *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. Ljubljana: Znanstveno društvo.
- Krajčovič, Rudolf. 1992. Historický význam starej slovanskej toponymie v Panónii. *Miklošičev zbornik. Obdobja 13*. Ur. Toporišič, Jože; Logar, Tine; Jakopin, Franc. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, 51–57.
- Lončarić, Mijo. 1996. *Kajkavsko narječje*. Zagreb: Školska knjiga.
- Mandić, Živko. 2005. *Antroponimija i toponimija bunjevačkih Hrvata u Madžarskoj*. Pečuh: Hrvatski znanstveni zavod.
- Mandić, Živko. 2013. *Na izvoru bistrom. Antroponimija i toponimija Hrvata u nekadašnjoj Santovačkoj župi*. Budimpešta: Croatica.

- Stanislav, Ján. 1999. *Slovenský juh v stredoveku I–II*. Bratislava: Národné literárne centrum.
- Trubačov = Трубачёв, Олег Николаевич. 2002. *Этногенез и культура древнейших Славян*. Москва: Наука.
- Zoltán, András. 2017. Szláv jövevényszavaink néhány időrendi és nyelvföldrajzi kérdése. *Magyar Nyelv*, 113, Budapest, 1–9.

Slavic Inhabitants of West-Pannonia Reflected in Toponyms

Summary

This article consists of two parts: the presentation of the Slavic dialect in Pannonia in the 9th century, and the Slavic toponymy of Pannonia.

The first part of the article addresses the problematic questions of the Proto-Slavic dialect, which was used in Pannonia during the 9th century. The most important information about this dialect includes the Slavic loanwords that can be found in the Hungarian language. Basing our research on these Slavic loanwords, we can conclude that this dialect was a type of a mixed dialect, which included both West-Slavic and South-Slavic characteristics. Traces of that dialect have also been preserved in the toponymy.

The second part discusses the beginnings of onomastic research in Hungary and the Slavic toponyms in West-Pannonia. This part focuses on the Old-Slavic inhabitants and the oldest toponyms, which can be traced before the 12th century. The frequency of certain toponyms suggests that the largest Slavic settlements were located between the rivers Zala and Mura, or, in other words, between the city of Nagykanizsa and Lake Balaton. Linguistic analysis of those toponyms suggests that the language of the old Slavic inhabitants had a South-Slavic character.

Ključne riječi: slavenske posuđenice u mađarskom jeziku, panonski Slaveni, slavenski toponimi

Keywords: Slavic loanwords in Hungarian, Pannonian Slavs, Slavic toponyms

